

Askerî Kullanım Sonrası Peyzajlar: Ankara'nın “Yeni Doğası”*

*Post-Military Landscapes: Ankara's “Nouvelle Nature”***

Mohammad Najdat YAWER

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye
Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Ankara, Türkiye
mohammadyawer12@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-4924-2796

Funda BAŞ BÜTÜNER

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye
Assoc. Prof., Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Ankara, Türkiye
fbutuner@metu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6203-9002

DOI: 10.5505/jas.2024.28863

Öz

2016 yılındaki darbe girişiminin ardından başlatılan askerî bölgelerin kent merkezleri dışına taşınmasına yönelik programın bir sonucu olarak ortaya çıkan alanlar, önemli bir kentsel tasarım ve planlama problemi olarak gündeme gelmiştir. Başkent Ankara, kent merkezinde bulunan askerî alanların sayısının çokluğu ve toplam yüzölçümlerinin büyüklüğü nedeni ile konuyla ilgili önemli bir örnek teşkil eder. Bu noktada makale, “kentsel boşluk” üzerine güncel literatürde tartışılan farklı yaklaşımlardan yola çıkarak Ankara'nın askerî kullanım sonrası peyzajlarını “boşluk” veya “hiçlik” kavramlarının ötesinde bir bakışla okumayı amaçlamaktadır. Ankara'daki askerî alanların dönüşümünü farklı dönemlere ait haritalar ve uydu görüntüleri üzerinden inceleyen makale, bu alanların simgesel ve tarihsel önemlerinin yanı sıra kentsel peyzaj ve mekân olarak değerlerini tartışmaya açmaktadır. Alışlagelmiş kentsel programlar ya da insanmerkezci dönüşüm anlayışlarına alternatif bir çerçeve oluşturmayı amaçlayan çalışma, askerî kullanım sonrası peyzajların yeniden programlanmasında belirleyici olabilecek iki tasarım ilkesi önermektedir: (1) doğal süreçlerle bütünleşmek, (2) ekolojik bağlantılar kurmak. Bu ilkeler çerçevesinde makale, Ankara'daki askerî kullanım sonrası alanları inceleyerek, bu alanların hem eski askerî kimlikleri hem de yeni doğal yapılarıyla birlikte kentin “yeni doğası”nı şekillendiren potansiyeline sahip kentsel peyzajlar olarak tartışmaya sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kentsel Boşluklar, Askerî kullanım sonrası peyzajlar, Yeni doğa, Ankara

* Bu makale, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Bilim Dalında Doç. Dr. Funda Baş Bütüner danışmanlığında gerçekleştirilen “Post-Anthropocentric Landscapes: Unoccupied Military Lands in Ankara” adlı yüksek lisans tezine dayandırılarak hazırlanmıştır.

** This article is based on a master's thesis “Post-Anthropocentric Landscapes: Unoccupied Military Lands in Ankara” supervised by Assoc. Prof. Funda Baş Bütüner, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Architecture.

Abstract

Following the failed coup attempt in 2016, the implementation of a program to evacuate and relocate military sites outside urban centers has created unoccupied areas in many cities in Türkiye, which presents an urgent urban planning and design challenge. The capital city, Ankara, warrants particular study due to having a particularly large number of extensive military sites located within the city center. This article examines contemporary literature on urban unoccupancy to consider Ankara's post-military landscapes beyond the conventional notions of "emptiness" or "nothingness". The article, which analyzes the transformation of military sites in Ankara using maps and satellite images from different periods, explores the symbolic and historical significance of these sites, while primarily emphasizing their value within the urban landscape. The study, which aims to establish an alternative framework to conventional urban programs and human-centric approaches to urban redevelopment, proposes two, possibly pivotal, design principles in the utilization of post-military landscapes: (1) embracing natural processes and (2) establishing ecological connections. Within the framework of these principles, Ankara's post-military sites are reinvented as valuable urban landscapes with the potential to form the city's "nouvelle nature" by merging their former military identities with their emerging natural identities.

Keywords: Unoccupied lands, Post-military landscapes, Nouvelle nature, Ankara

Giriş

"Doğa, önceden belirlenmiş bir sahne tasarımıdan ziyade, kültürel ve tarihi etkileşimlerin çeşitli türleri aracılığıyla ortaya çıkan bir olasılıklar alanı sunar."

(Gandy, 2022, s. 24)

Kentsel boşluklar, belirgin olmayan sınırları, çok katmanlı kullanımları veya bağlamın sosyal ve mekânsal muğlaklığı gibi durumlardan dolayı karmaşık ve tanımlaması güç kentsel alanlardır. Bu karmaşıklık, ilgili literatürde kentsel boşlukların kavramsallaştırmasına dair farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına olanak vererek, üretken bir tartışma zemini yaratmıştır. Yaklaşımların ortak paydası, kentsel boşlukları hem kentsel dokunun bir parçası olarak hem de kentin geleneksel üretim ve tüketim süreçlerinin dışında konumlanan alanlar olarak tanımlamalarıdır. Farklı disiplinlerde, farklı terminolojiler ve kuramsal çerçeveler kapsamında tartışılabilirler de, kentsel boşluklar genellikle "boşluk" ve "hiçlik" gibi olumsuz çağrışımları olan kavramlarla ilişkilendirilmişlerdir (Lopez-Pineiro, 2020, s.17). Bu durum, kentsel boşlukların, işlevsiz, kendiliğinden değeri veya potansiyeli olmayan ve işgal edilmeye açık araziler olarak kavranmalarına neden olmaktadır. Buna karşın, özellikle 1980'lerden sonra ortaya çıkan yaklaşımlarda, kentsel boşlukların sosyal, mekânsal ve ekolojik değerlerinin ön plana çıkarılması ile birlikte olumsuz çağrışımlarının geri planda kalmaya başladığı görülmektedir. Bilinen mekân tiplerinin dışında kalan "boş" alanların, farklı kentsel işlev ve programları -ekonomik, sosyal, estetik, ekolojik- barındırma

potansiyelleri bu dönemde keşfedilmeye başlanmıştır (Desimini, 2014, s.21; Kowarik ve Langer, 2005, s.288; Lokman, 2017, s.729; Nassauer ve Ruskin, 2014, s.247).

Kentsel boşlukların ekolojik ve çevresel değerleri vurgulayan "kentsel doğa" kavramı üzerinden tartışılmaları, üretken birçok yaklaşım ve stratejiyi de beraberinde getirmektedir. Bu tanım, mimari ya da kentsel tasarım programlarıyla dönüştürüldüklerinde, kente değer kattığı düşünülen boş alanları; ekosistemlere ev sahipliği yapan, çevresel değerlere sahip mekânlar olarak ortaya koymaktadır. İnsan-merkezci bakış açısıyla "boş" olarak tanımlanan bu alanlar, aslında, canlı ve cansız birçok varlığı barındıran doğal peyzajlardır. İnsan kullanımının sona ermesiyle doğal süreçlerin hâkim olduğu kentsel boşluklar, birçok tür için kentte özgün yaşam alanları üretmiştir. Bu değişim kentsel boşlukları, kendi kendini var eden, sürekli dönüşen, doğal ve yapılı çevrenin birleşimiyle oluşan yeni bir hibrit doğa türü olarak ortaya koymaktadır (Desimini, 2013, s.176). Girot'un, "Yeni Doğa" (*Nouvelle Nature*) olarak adlandırdığı kentsel boşluklar, zaman içerisinde kentleri onaran ve dönüştüren peyzajlar olarak ön plana çıkmışlardır (Girot, 2005, s.32).

Literatürdeki tartışmalar, kuramsal yaklaşımların ötesinde mekânsal üretim pratiklerini de etkilemiştir. Kentsel boşlukların tanımlanmasındaki değişim mimarlar, peyzaj mimarları, planlılar ve kentsel tasarımcıların mekâna yaklaşımlarında da yönlendirici olmuştur. "Yeni doğa" olarak nitelendirilen boş alanlar, kentin herhangi bir yerinde geliştirilebilecek kentsel dönüşüm programları yerine, sahip oldukları ekolojik ve peyzaj değerlerini önleyen yaklaşım ve uygulamalarla ele alınmaya başlan-

mişlardır. Özellikle 1990 sonrasında, atıl durumda olan tersaneler, endüstri sonrası alanlar, hizmet dışı demiryolu altyapıları, boşaltılan askerî alanlar ve işlevini yitiren maden ocakları gibi "boş" alanları "yeni doğa" olarak tanımlayan ve bu tanımları esas alarak dönüşüm programlarını geliştiren uygulamalar ön plana çıkmaya başlamıştır. De Ceuvel (Hollanda), Landschaftspark Duisburg-Nord (Almanya), Natur-Park Südgelände (Almanya), Rainham Marshes (İngiltere) ve Thomas C. Wales Park (ABD) gibi projeler bu yaklaşımın benimsendiği uygulanmış örneklerdir. Farklı bağlamlarda ve çeşitli tasarım süreçleriyle üretilen bu projelerin ortak noktası, boş alanların insan merkezli kullanımlar sonucu oluşan eski kimlikleriyle, doğal süreçler sonucunda meydana gelen yeni kimliklerin bir entegrasyonunu yansıtmalarıdır.

Kendilerine özgü potansiyel ve sorunlarıyla askerî kullanım sonrası alanlar, "kentsel boşluk" ve "kentsel doğa" kavramlarının tartışılmasında özgün bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya genelinde, savunma stratejilerindeki değişiklikler ve savaş teknolojisindeki gelişmelerle birlikte askerî alanlara olan ihtiyacın değişmesi sonucunda, atıl durumda olan askerî alanların sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Benzer bir şekilde Türkiye'de, özellikle 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından hız kazanan askerî alanların boşaltılması ve bu alanların kentin dışına taşınması programı sonucunda oluşan boş alanlar, önemli bir kentsel tasarım ve planlama sorunu olarak ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda, başkent Ankara, kentin merkezinde konumlanan askerî alanların sayısı ve toplam yüzölçümlerinin büyüklüğü dolayısıyla konuyla ilgili dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Bu tespitten yola çıkarak makale, Ankara'da hâlihazırda boş olan veya boşaltılması planlanan askerî alanların, kentsel peyzaja ve kent mekânına olası katkılarını tartışmaya açmaktadır. Askerî alanlara dair arşiv ve literatür taramasının yanı sıra, haritalar ve uydu görüntüleri üzerinden bu alanların dönüşümünü kent dokusu ve peyzajıyla ilişkilendirerek inceleyen zaman-mekânsal değerlendirmelerin ardından makale, Ankara'daki askerî kullanım sonrası alanların dönüşüm sürecinde yönlendirici olabilecek iki tasarım ilkesi belirlemektedir: doğal süreçlerle bütünleşmek, ekolojik bağlantılar kurmak. Bu ilkeler çerçevesinde, Ankara'daki askerî kullanım sonrası alanlar, hem eski askerî kimlikleri hem de yeni doğal yapılarıyla birlikte kentin "yeni doğası" nı şekillendirme potansiyeline sahip kentsel peyzajlar olarak tanımlanabilirler.

Kentsel Boşluk Olarak Askerî Kullanım Sonrası Peyzajlar

Kentleşme ve sanayinin kent merkezlerinden çekilme süreçleri ve küresel üretim/tüketim sistemleri gibi doğrudan ekonomi ile ilişkili olan etkenler, kentsel boşlukların oluşum nedenlerinin başında gelmektedir (Berger, 2006, s.199). Öte yandan, askerî alanların dönüşüm süreci özelinde düşünüldüğünde, askerî teknolojilerin gelişimi, ülkelerin jeopolitik önceliklerinin değişmesi ve dünya genelindeki savaş ve savunma stratejilerinin değişmesi gibi etkenler askerî kampüslerin kapatılmasına veya taşınmasına yol açarak askerî kullanım sonrası alanların, diğer bir deyişle, kentsel boşlukların oluşumuna neden olmuştur (Bagaean, 2016, s.1; Clark, 2009, s.176). Örneğin, savaş ve savunma sistemlerindeki yenilikler, günümüzde soğuk savaş döneminin sabit ve yayılcı stratejilerinden uzaklaşıp farklı durumlara daha hızlı adapte edilebilir askerî sistemler gerektirmektedir. Bu değişim, dünyanın birçok kentinde ve kırsalında askerî programlara tahsis edilen geniş arazilerin işlevsiz kalmasına neden olmuştur (Bagaean, 2016, s. 1). Askerî kullanım sonrası alanların sürdürülebilir bir şekilde yeniden işlevlendirilmesini irdeleyen makalesinde Bagaean (2006, s. 117), âtıl durumda olan askerî alanların ülkelerin konut yetersizliği ve işsizlik gibi sorunlarını çözmek için bir fırsat olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Hansen (2004, s.127), kentlerde bulunan askerî kullanım sonrası alanların parklar, havalimanları, okullar ve hastaneler gibi farklı işlevlere yer açarak kentin yayılmasına ve dolayısıyla doğal çevrenin aşırı tahribatına engel olma potansiyeli taşıdıklarını belirtmiştir.

Yerel bağlamlarındaki simgesel değerleri ve taşıdıkları ulusal ve tarihsel önemleri göz önüne alındığında, askerî kullanım sonrası alanların yeniden işlevlendirilmesinin, kent içindeki diğer boş alanlara kıyasla daha karmaşık süreçler gerektirdiğini söylemek mümkündür. Askerî kimliklerinin doğal bir gereksinimi olarak son derece korunaklı ve dışı kapalı olmaları, bu alanları mekânsal ve ekolojik durumları açısından kentteki diğer boşluklardan farklılaştırmaktadır. Söz konusu zorlukların başında, gizlilik gereği toplumun bilgi ve ilgisinden uzak olmaları gelir. Askerî kullanım sonrası arazinin bulunduğu bölgedeki yerel toplulukların, alanın varlığından haberdar olsalar dahi tam olarak potansiyellerini kavrayamadıklarından dolayı, değerini fark etmedikleri bu alanlara sahip çıkmak ve korumak yönünde etkin bir çaba göstermeleri de mümkün olmamaktadır (Clark, 2009, s.176).

Askerî alanların dönüşümünü etkileyen bir diğer faktör ise süreçteki paydaşların çokluğudur. Tasarımcılar, plançılar, devlet görevlileri, yatırımcılar, korumacılar, yerel halklar ve ordu gibi farklı tarafların gündem ve öncelikleri, dönüştürme süreçlerinin öngörülenden daha uzun sürmesine; çoğu zaman da tamamlanmadan iptal edilmesine sebep olmaktadır (Bagaeen, 2016, s.1; Clark, 2009, s.186; Ural, 2019, s.11). Kirlilik, askerî kullanım sonrası alanları dönüştürme süreçlerinde karşılaşılan zorluklardan bir diğeridir. İşlevini yitiren alanları kamusal kullanıma yönelik yeniden programlamak için çok kapsamlı iyileştirme, onarma ve arındırma işlemleri gerekmektedir. Kirlilik derecesi ve alanda bulunan tehlikeli maddelerin miktarı nedeniyle (özellikle doğrudan askerî silahları üretmek, test etmek veya depolamak gibi işlevleri olan kışlalarda bulunan insan sağlığına zararlı maddeler) bu alanları kamuya açmak olanaksız olabilmektedir. (Ashley ve Touchton, 2015, s.19; Bagaeen, 2016, s.3-4; Hansen, 2004, s.4). Askerî kullanım sonrası alanların yeniden işlevlendirilerek dönüştürülmeleri kentsel dokuya entegrasyonun yanı sıra, bu alanların barındırdığı eşsiz ekolojik özelliklerin korunması açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, askerî peyzajların ekolojik değerlerinin incelenmesi, dönüşüm süreçlerinde göz önünde bulundurulması gereken kritik bir konudur.

Askerî Peyzajların Ekolojisi

Askerî faaliyetlerin ekosistemler üzerindeki etkileri genellikle yıkıcı niteliktedir. Örneğin, sulak alanlardaki topraklar, askerî malzemelerin taşınması sırasında sıkışma ve erozyon gibi olumsuz süreçlere maruz kalmaktadır (Grimes ve diğ., 2023, s.2154). Yönetmeliklerle ve kanunlarla korunmasına rağmen, bu alanlardaki peyzajlar, askerî birliklerin ve araçların hareketlerinden kaynaklanan deformasyona maruz kalmakta, bu durum, bazı türlerin yaşam alanlarının zarar görmesine yol açmaktadır (Silveira ve diğ., 2010, s.905). Askerî faaliyetlerin çevreye olan yıkıcı etkileri arasında toprak sıkışması, bitki örtüsünün yok olması ve bazı doğal habitatların bozulması yer almaktadır (Grimes ve diğ., 2023, s.2154; Quist ve diğ., 2003, s.432). Özellikle tekerlekli ve paletli askerî araçların manevraları, toprak katmanlarını sıkıştırarak bitki örtüsünün yok olmasına ve alanın peyzajının bozulmasına neden olmaktadır (Warren ve diğ., 2007, s.608) (Şekil 1). Ayrıca, askerî alanların canlı ve cansız bileşenleri de çatışmalar sırasında ortaya çıkan petrokimyasallar ve patlayıcı bileşikler gibi çevre kirleticilerle maruz kalarak zarar görebilmektedir (Grimes ve diğ.,

2023, s.2156). Örneğin, The Associated Press'in 2019 yılında duyurduğu bir habere göre, ABD'de Fort Jackson askerî eğitim alanı yakınındaki içme suyu kaynaklarının %16'sında, askerî eğitim sırasında kullanılan el bombalarında bulunan zehirli bir kimyasalın izlerine rastlanmıştır (Data shows toxins, 2019).

Askerî alanlar, ekolojik önemleri sıklıkla göz ardı edilse de, aslında biyoçeşitliliğin korunmasında ve habitatların sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadırlar (Warren ve diğ., 2007, s.606). Bu alanlar, askerî kimliklerinin gerektirdiği korunaklı ve kapalı yapıları sayesinde, yoğun kentleşme süreçlerinden korunmuş ve birçok bitki ve hayvan türü için eşsiz yaşam alanları oluşturmuşlardır (Quist ve diğ., 2003, s.438). Askerî alanların nesli tükenmekte olan birçok türü barındırdığı bilinmektedir. Biyoçeşitlilik bakımından zengin ve nesli tehdit altında olan canlılara ev sahipliği yapan alanların korunması amacıyla oluşturulan "Natura 2000" ağına dâhil edilen askerî alanların oranı bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Örneğin Danimarka askerî arazilerinin %45'ini, Hollanda %50'sini ve Belçika %70'ini gerekli koşulları sağladıkları için bu ağa dâhil etmişlerdir (Gazenbeek, 2005, s.10; Warren ve diğ., 2007, s.606). "Natura 2000" ağı ve askerî faaliyetlerin ilişkisi üzerine olan yazısında Gazenbeek (2005), askerî

Şekil 1. Danimarka'da askerî eğitim amacıyla kullanılan bir askerî alanda araçların manevra hareketlerinden dolayı oluşan peyzaj bozulmaları.

Kaynak: Region Midtjylland, FINDERUP, t.y.

alanların biyoçeşitlilik açısından önemini verilerle açıklamakta ve Hollanda'nın toplam yüzölçümünün yalnızca %1'ine karşılık gelen askerî alanların, ülkedeki kuş türlerinin %61'ine ev sahipliği yaptığını belirtmektedir (Gazzenbeek, 2005, s.3).

Kentsel boşlukların yüksek ekolojik performansları, insan kullanıcıların ve antropojenik faaliyetlerin yokluğu ile doğrudan ilişkilidir. Kamusal kullanıma kapalı olan askerî kampüsler, insan merkezli kullanımlardan ve tahrip edici yapılaşma süreçlerinden korunmuşlardır (Grimes ve diğ., 2023, s.2154). Gibbs (2001, s.314). özellikle sulak alanlarda yaşayan canlı türlerinin sağlıklı bir şekilde yaşamak ve çoğalmak için bölünmemiş ve büyük alanlara ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Benzer bakışla, Grimes ve diğ., askerî faaliyetlerin insan erişimi ve çevre yönetimi üzerindeki sıkı kontrolleri nedeniyle büyük ve bölünmemiş yaşam alanlarını korumaya yardımcı olduklarını belirtmişlerdir (2023, s.2155). Harabiş ve Dolný'nin (2018, s.31) askerî eğitim alanlarının çevredeki diğer alanlara kıyasla daha olgun ekosistemlere sahip olduklarını ortaya koyan çalışması da bu bulguyu desteklemektedir.

Yıkıcı kentleşme pratiklerinden korunmalarının yanı sıra, yönetim stratejileri de askerî alanların ekolojik açıdan değerli olmasını sağlamaktadır. Dünya örnekleri incelendiğinde, askerî alanların yönetmeliklerinin doğal çevrenin ve yerel ekosistemlerin korunmasına yönelik düzenlemeler ve kurallar içerdiği görülmektedir (Grimes ve diğ., 2023, s.2154). Askerî alanların yönetim birimleri, birincil görevleri olan askerî faaliyetleri sürdürmenin yanı sıra, sınırları içindeki peyzajların toprak ve su kalitesinden ve nesli tükenmekte olan türlerin korunmasından da sorumludurlar (Quist ve diğ., 2003, s.433). Askerî alanlardaki doğal çevrenin korunması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) de hassasiyetle yaklaştığı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. TSK'nın çevre konusundaki duyarlılığı, 1930 tarihli Askerî Ceza Kanunu'nda¹ ve 1961 tarihli TSK İç Hizmet Kanunu'nda² açıkça ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO'nun 1990'lı yıllarda çevre yönetimine verdi-

ği önem, TSK'nın konuyla ilgili stratejilerine yön vererek askerî alanlarda doğal çevrenin korunmasına dair adımların atılmasına aracı olmuştur. Örneğin 1994 yılında TSK ve Çevre Bakanlığı arasında imzalanan "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi Konusunda İşbirliği Protokolü", yine aynı yıl hazırlanan "TSK Çevre Direktifi" ve 2009 yılında hazırlanan "TSK Çevre Denetim Yönetmeliği" gibi düzenlemelerle TSK bünyesindeki tüm birimler, tesisler ve faaliyetler çevre denetimi kapsamına alınmıştır (Köken, 2017, s.41-46).

Çevre yönetimi yasalarının yanı sıra ordular, ortak çıkarları doğrultusunda kendi sınırları içerisindeki ekosistemlerin kalitesini artırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, sulak askerî peyzajlar, eğitim faaliyetleri veya çatışmalar esnasında, askerî araçların hareketini kolaylaştırmak veya yerel ekosisteme zarar veren türlerin popülasyonunu kontrol altında tutmak amacıyla, sistematik bir şekilde ordu tarafından düzenlenmektedir (Grimes ve diğ., 2023, s. 2155). Bunun önemli bir örneği, ABD deniz piyadelerindeki "Mud Ops" adı verilen özel bir eğitim tatbikatının, sulak alanlarda ağır askerî araçlarla manevra yaparak istilacı ot türlerini ortadan kaldırmayı amaçlamasıdır (Stimpson, 2022). Askerî eğitim ve tatbikat faaliyetlerinin kendine özgü ekosistemler oluşturarak doğal çevrelerin kalitesine ve biyoçeşitliliğine olumlu katkı sağlayabilecekleri gözlemlenmiştir. Askerî faaliyetler sonucu oluşan çukurlar, ateş kraterleri, sıkıştırılmış topraklar ve diğer peyzaj bozulmaları, sulak alanda yaşayan canlı türleri için doğal yaşam alanı oluşturmaktadır (Grimes ve diğ., 2023, s. 2155). Bu nedenle, askerî faaliyetlerin yalnızca olumsuz sonuçlar doğurduğu görüşünün tersine, çok sayıda tehdit altında bulunan ve nesli tükenme riski taşıyan türler, askerî eğitim alanlarında hayatta kalma imkânı bulmaktadır. Örneğin, yaşamını sürdürmek için peyzaj bozulmalarına ihtiyaç duyan ve nesli tükenmekte olan bir tür olan *Corynephorus Canescens*'in Almanya'daki aktif ve âtil durumda olan askerî alanlarda gelişim gösterdiği gözlemlenmiştir (Warren ve diğ., 2007, s.609). Birçok askerî kullanım sonrası peyzajda, askerî faaliyetlerin sona ermesinin ardından bu peyzajların bozul-

1 1930 tarihli Askerî Ceza Kanunu'nun 125.maddesinde "Harb zarureti olmaksızın ağaçları kesenler, bunlar için emir verenler veya müsahada bulunan amir ve yöneticiler iki seneye kadar hapsedilir. Ve daha vahim hallerde yağmacı sayılırlar" ifadesi yer almaktadır (Askerî Ceza Kanunu, 1930).

2 1961 tarihli TSK İç Hizmet Kanunu'nun 125. maddesinde, her rütbedeki personelin, kendisine teslim edilen her türlü silah, araç, gereç, askerî yapı ile ağaçları ve hayvanatı korumak zorunda olduğu belirtilmiştir (Türk Silahlı Kuvvetleri, 1961).

masından yararlanan canlı türlerinin popülasyonu tehlikeye girmiştir. Bu bağlamda, askerî faaliyetlerin neden olduğu peyzaj bozulmalarını alternatif yöntemlerle (biçme, toprak işleme, yakma, vb.) sağlayarak, söz konusu türlerin korunması sağlanmıştır (Warren ve diğ., 2007, s.610).

Türkiye'de Askerî Kullanım Sonrası Peyzajların Oluşumu ve Dönüşümü

Türkiye'deki askerî alanların şehir dışına taşınması ve boşaltılması, 2000'li yıllarda, özellikle de 2016 yılındaki darbe girişiminden sonra daha fazla önem kazanmış olmakla birlikte, bu konu aslında 2000'li yıllar öncesinde de hassas bir mesele olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu hassasiyetin ana sebebi hem orduya hem de toplumun bir kesimine göre asıl amacın kentsel dokuyu iyileştirmekten ziyade, orduyu zayıflatma girişimi olmasıdır (Ural, 2019, s.71). 2000'li yıllardan itibaren, Türk siyaseti üzerindeki askerî vesayet giderek azalmaya başlamış ve 2016 yılındaki darbe girişiminden sonra tamamen ortadan kalkmıştır. Bu süreçte, askerî alanların dokunulmazlıkları giderek tartışmaya açılmış ve askerî kullanım sonrası alanları dönüştürme programları hız kazanmıştır (Erbaş, 2021, s.100). Ne var ki, dünyanın diğer ülkelerinde oldukça yaygın olan askerî kullanım sonrası arazilerin dönüşümü, Türkiye'de halkın gözünde ordunun öneminden dolayı çok daha hassas bir konu olarak gündeme gelmiştir (Ural ve Severcan, 2022, s.1). Ural ve Severcan, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ülkenin ulusal kimliğinin inşasında ve toplumda güvenlik hissinin sağlanmasında oynadığı rol nedeniyle cumhuriyetin koruyucusu olarak algılandığını ve bu durumun askerî alanların simgesel bir öneme sahip olmasına yol açtığını ifade etmektedirler (Ural ve Severcan, 2022, s.1). Dolayısıyla, eski askerî alanların oluşturduğu yeni kentsel boşlukların nasıl ele alınacağı ve dönüştürüleceği meselesi, ülke için kritik bir kentsel tasarım ve planlama sorunu hâline gelmiştir.

Askerî alanları boşaltma ve taşıma programı geniş çaplı kentsel dönüşüm politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Alp, 2016, s.102-104). Alp'e göre, askerî alanların kent merkezlerindeki stratejik konumları, ormanlık alanlar gibi değerli arazilere yakınlıkları ve kapladıkları geniş alanlar gibi etkenler, bu alanları

rant odaklı kentleşme pratiklerinin ilgi odağı hâline getirmektedir. Benzer bir şekilde, Erbaş (2021, s.135), ülke genelindeki askerî kullanım sonrası alanların taşınma programının, düşük yoğunluklu bölgelerde yapılaşmanın artmasına yol açacağını ifade etmiştir. 2016 yılının Ağustos ayında, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB),³ Maliye Bakanlığı ve Millî Savunma Bakanlığınca (MSB), ülke genelindeki askerî kışlaların mevcut durumunu incelemek ve hizmet dışı bırakılan askerî arazilerde istenilen değişiklikleri etkili şekilde gerçekleştirecek stratejiler geliştirmek amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. ÇŞB'nin açıklamasına göre, hangi askerî alanların tasfiye edileceğine, bu alanların şehir içindeki konumları, ölçekleri ve işlevlerine göre yerel belediye yetkilileri ile halkın talepleri doğrultusunda belirlenmesine karar verilmiştir (Çalık, 2016; Erbaş, 2021, s.136). Bu beyana göre, askerî alanları boşaltma programının sonucunda oluşan kentsel boşlukların şehrin ihtiyaçlarını karşılamak için kentsel parklar ve yeşil alanlar olarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Yeşil alan olarak dönüştürülmeye uygun olmayan askerî kullanım sonrası arazilerin ise kentsel dönüşüm planına dâhil edilerek şehir merkezinin yoğunluğunu azaltmak için kullanılacağı ifade edilmiştir (Çalık, 2016). Oluşturulan komisyon tarafından alınan kararların henüz kamuoyu ile paylaşılmamış olması ve askerî alanlara ilişkin planların netleşmemiş olması, bu alanların geleceğine dair endişe yaratmaktadır (Hazar ve Özkan, 2020, s.11). Türkiye'deki askerî kullanım sonrası alanlar, birçok şehirdeki toplam açık ve yeşil alanların önemli bir yüzdesini oluşturmaktadır. Örneğin, askerî alanlar İstanbul'daki ormanlık alanların %6.1'ini oluştururken (Alp, 2016, s.104), Ankara'daki toplam açık ve yeşil alanların %13'üne denk gelmektedir (Askerî alanlar yapılaşmaya, 2016). Buna ek olarak, bu alanların bazıları ulusal, simgesel, tarihî ve mimari açıdan değerli yapıları da içermektedir. Bu nedenle, özellikle 2016 yılından sonra meydana gelen askerî kullanım sonrası peyzajların hangi çerçevede ele alınacağı, ülkemiz şehirleri açısından son derece kritik bir meseledir.

Ankara'da Askerî Kullanım Sonrası Peyzajlar

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yapılan bir açıklamaya göre, Türkiye'de askerî amaçlarla kullanılan toplam 326 bin 200 hektar arazi bulunmaktadır (Ba-

3 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

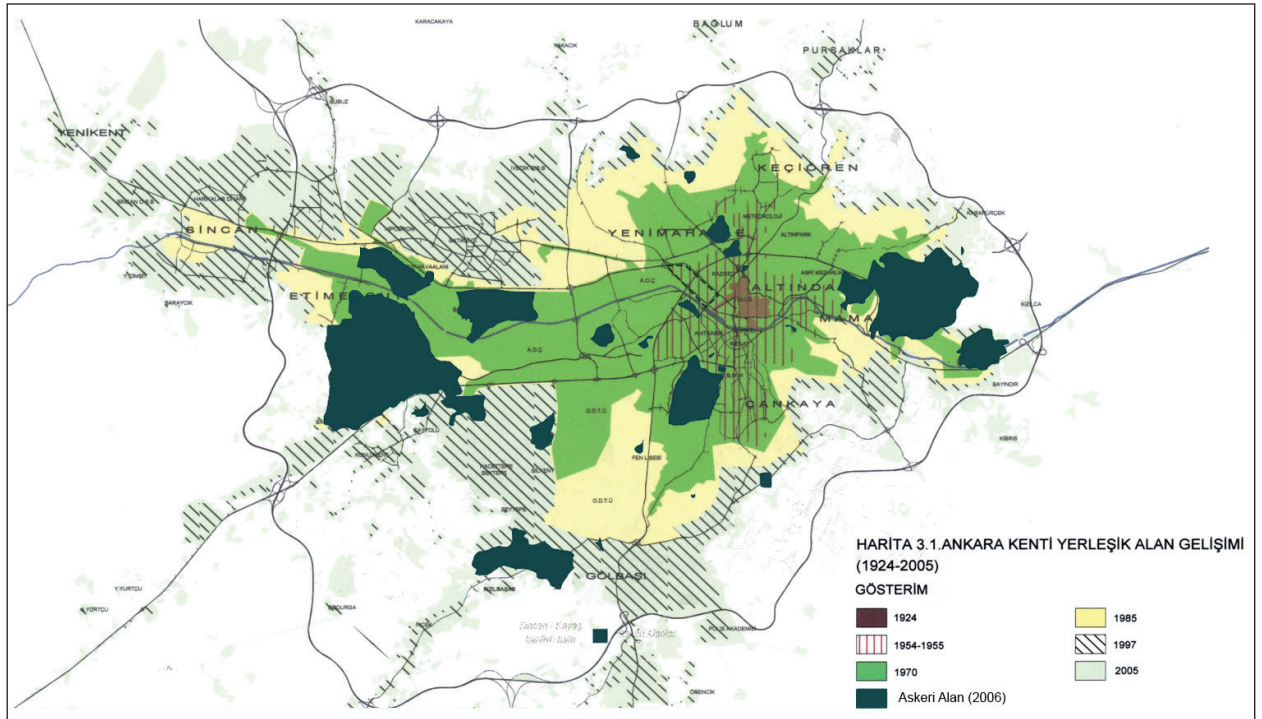

bacan, 2016). Bu arazilerin önemli bir bölümü başkent Ankara'da yer almaktadır. Merkez ve çevresindeki ilçelerde bulunan tüm askerî alanların toplam yüzölçümü 8.000 hektardır (2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Açıklama Raporu, 2006, s. 334). Şahin'in Ankara'daki askerî alanların geleceğine dair görüş yazısında belirttiği üzere, askerî amaçla kullanılan ve askeriye tahsis edilen arazilerin %70'e yakını, 10.000 m² ve üzerinde büyüklüktedir (Şahin, 2016, s.169). Ayrıca, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan yerel iklim eylem planları raporu, askerî alanları yarı-özel açık yeşil alanlar olarak kategorize etmektedir (Ankara ili Yerel İklim, 2022, s. 113-117).

1892 yılında Ankara ile İstanbul arasında demiryolu bağlantısının kurulması, Ankara'nın kentsel gelişimini doğrudan etkilemiş ve bu süreçte, kentteki çeşitli işlevlerin yanı sıra askerî alanların konumlanmasında da tren istasyonunun önemli bir rol oynamasına yol açmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda savaş karargâhı olan Ankara'da, istasyonun batısında kurulan İmalat-ı Harbiye (Askerî Fabrikalar Müdürlüğü) bu alanların örneklerinden biri-

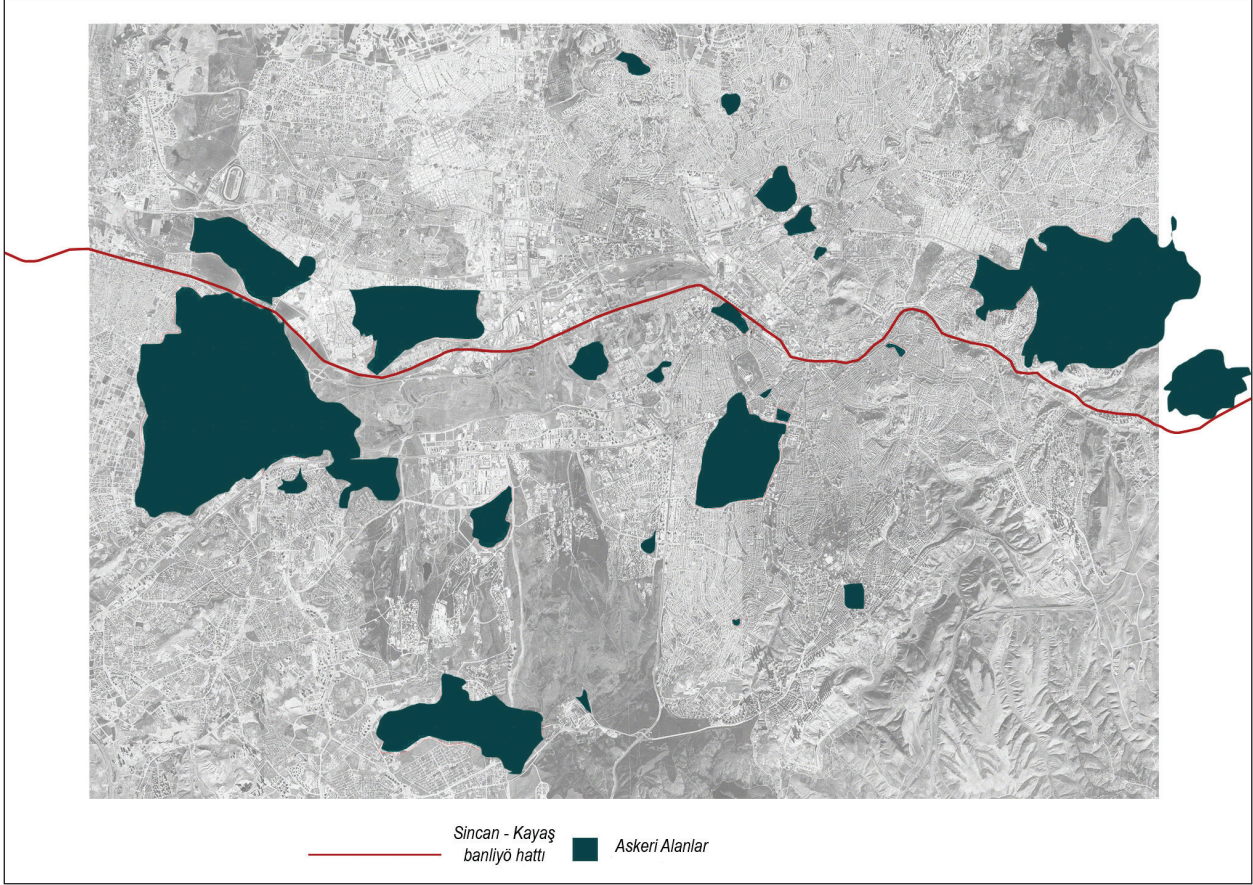
dir (2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Açıklama Raporu, 2006, s. 257). Cumhuriyetin erken yıllarında büyüyen kentin doğu sınırında Mamak bölgesindeki askerî hastane ile batı tarafında Kızılay-Bakanlıklar bölgesindeki Harp Okulu ve askerî mevki hastanesi gibi önemli askerî alanların kent dokusunda yer aldığı görülür. Kent, zamanla Sincan-Kayaş banliyö hattı ekseninde genişledikçe bu hattın çevresinde yer alan askerî alanlar da kent dokusuna dâhil olmuştur. 2023 Nazım İmar Planı'nda, özellikle batı ve güneybatı koridorlarındaki büyümenin devam etmesi durumunda, kent çevresindeki diğer askerî alanların da kentsel sınırlara dahil olacağı öngörülmüştür.

Yıllar içinde Ankara'nın yerleşik alanının yayılmasıyla birlikte kentin çeper kuşaklarında kalan askerî alanlar yerleşim alanlarının içinde kalmıştır (Şekil 2). Özellikle 1990'lı yıllarda yerleşim alanlarının güney, güneybatı ve batı yönlerinde genişlemesi sonucunda Beytepe Askerî Yerleşkesi, Etimesgut Zırhlı Birlikler ve Etimesgut Askerî Havaalanı gibi büyük askerî alanlar kent dokusunun içinde konumlanmaya başlamıştır.

Şekil 2. Ankara yerleşik alan gelişiminde askerî alanların konumu.

Kaynak: 2023 Nazım İmar Planı Raporu'nda yer alan yerleşik alan gelişimi haritası ile askerî alan haritasının çakıştırılmasıyla elde edilmiştir.

Şekil 3. 2006 yılında Ankara'da bulunan askerî alanlar.

Kaynak: 2023 Nazım İmar Planı Raporundan faydalanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

2006 yılındaki kentsel durum incelendiğinde, ordu lojmanlarından büyük askerî kampüslere kadar çeşitli ölçeklerdeki mevcut askerî alanların kent dokusuna stratejik olarak dağılmış oldukları ve doğu-batı ekseninde belirgin bir yoğunlaşma olduğu görülmektedir (Şekil 3). Buldukları konum ve büyüklüklerine göre farklı askerî işlevlere sahip bu alanlar arasında Genelkurmay Başkanlığı, Komutanlıklar ve Millî Savunma Bakanlığına bağlı idari işlevlerin yanı sıra, askerî eğitim ve tatbikat alanları, askerî silah ve mühimmat üretim ve depolama alanları ve askerî havalimanları gibi doğrudan askerî faaliyetlerle ilişkili kullanımlar yer almaktadır. Harp okulları, askerî eğitim merkezleri, askerî hastaneler ve rehabilitasyon merkezi gibi askerî faaliyetlerle doğrudan ilişkili olmayan işlevler de kentin çeşitli bölgelerinde konumlanmaktadır. Bunların yanı sıra, halkın kullanımına açık olan askerî müzeler, sosyal tesisler, lojmanlar ve orduevleri gibi mekânlar da MSB bünyesinde yer almaktadır. Şehrin

doğu ve batı taraflarında bulunan büyük askerî yerleşkeler - Mamak ve Etimesgut kışlaları - askerî faaliyetlerin yürütüldüğü merkezler olarak hizmet verirken; tekil binalar ya da küçük bina kümeleri şeklindeki daha küçük ölçekli askerî alanlar şehrin farklı bölgelerine yayılmış durumdadır (Tablo 1).

Ankara 2023 Nazım İmar Planı raporuna göre, askerî alanların yüzölçümlerinin en yüksek olduğu bölge Beytepe ve Bağlıca kampüslerini barındıran kentin güneybatı koridorudur. İkinci sırada toplam 2544 hektar askerî alan barındıran kent merkezi ve çevresi bulunmaktadır. Güvercinlik ve Mürted askerî havaalanları gibi büyük ölçekli alanları barındıran batı koridoru üçüncü sırada yer almaktadır. Doğu koridoru, sınırları içinde yer alan 673 hektar büyüklüğündeki askerî alan ile toplam yüzölçümü bakımından en az askerî alana sahip planlama bölgesidir (Tablo 2).

Tablo 1. Ankara Büyükşehir Belediyesi Sınırı İçindeki Askerî Alanlar ve Yüzölçümleri.

Askerî Alanlar	Alan (HA)	İlçeler
Zırhlı Birlikler Okulu Eğitim Tümen K.lığı	1894	Etimesgut
800. Shh. Vet. Ana Depo FB. K.lığı	40	Etimesgut
Genel Kur. Muh.tab. "LCO." K.lığı	25	Yenimahalle
Etimesgut Hava Ulaştırma Grup K.lığı	225	Etimesgut
K.K. Muhafız Tb. K.lığı	38	Yenimahalle
Kara Havacılık Okulu K.lığı	300	Etimesgut
Hrt. Özl. Dst. Fb. K.lığı	125	Çankaya
Hava Radar Mevzi K.lığı	106	Gölbaşı-Çankaya
M.S.B. Oran Lojmanları	175	Çankaya
Cum. Muhafız Alayı Atış Sahası	200	Çankaya
Genel Kur. Muh. Tab. K.lığı	42	Çankaya
Muhafız Alay K.lığı	70	Çankaya
Çankaya Lojmanları	20	Çankaya
28. Mut. P. Tug. K.lığı	875	Altındağ-Mamak
Mu. Ok. ve Eğit. Merkezi K.lığı	150	Mamak
Altmışevler Lojmanları	20	Mamak
472. Uls. Orta. Oto Bl. K.lığı	30	Mamak
50001. Mühümmat Ana Depo K.lığı	275	Mamak
Gata Seferi Cerrahi Hastanesi	30	Keçiören
M.S.B. İç. Ted. Blg. Bşk. Gata 700. Muh. Ana Depo K.lığı	110	Keçiören
1500. As. Bak. Tam. Fb ve 1011. Ana Tam. Fb. K.lığı	46	Keçiören
Dışkapı Lojmanları	10	Altındağ
Altındağ Ask. Şb. Yıldırım İnz. Blg. K.lığı	4	Altındağ
600 Yataklı Askerî Mevki Hast. Baş. Tbp.	2	Altındağ
İnşaat Ana Depo ve Atelyeler K.lığı	50	Yenimahalle
Anıtkabir Komutanlığı	56	Çankaya
KKK. Kh. Dest. Kt. K.lığı	19	Çankaya
Genel Kur. Bşk. Kh. ve Dest. Kt. Grp. K.lığı	25	Çankaya
Genel Kur. Ast ve Str. E. Bsk.	20	Çankaya
Cum. Muhafız Alay K.lığı	60	Çankaya
Saraçoğlu Lojmanları	15	Çankaya
Devlet Mezarlığı	30	Yenimahalle
Gazi Orduevi Md.	31	Yenimahalle
2 Nolu Dikimevi Hrt. Genel K. Ask. Ş. Fak. Yük. Ok. K.lığı	13	Mamak
Cebeci İnz. Blg. K.lığı Abidinpaşa İnz. Krk.	6	Mamak
MİT Müsteşarlığı	30	Yenimahalle
900. Ordu Donatım Ana Depo K.lığı	194	Sincan
3. Hava İkmal Bakım Merk. K.lığı	100	Etimesgut
Lojmanlar	25	Etimesgut
Genel Kurmay	390	Çankaya
Hava Lojistik Komutanlığı	75	Etimesgut
Jandarma Genel K.lığı	625	Çankaya
Jandarma Genel K.lığı Güvercinlik Hava Alanı	138	Etimesgut
Mürted Hava Alanı	788	Kazan
Hasanoğlan	673	Hasanoğlan
Ayaş	54	Ayaş

Tablo 2. Ankara'daki Askerî Alanların Planlama Bölgelerine Göre Dağılımı.

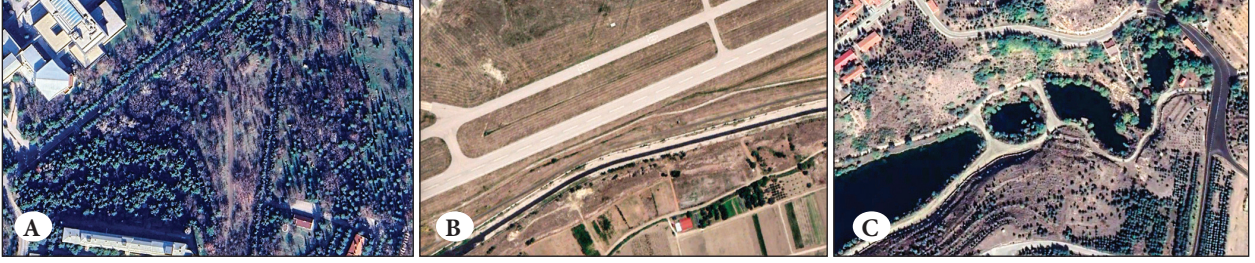
Bölge Adı	Alan (HA)
Kent Merkezi ve Kent Yakın Çevresi	
Etlik	140
Siteler Ulubey	30
Aydınlık	56
Varlık	6
Yenimahalle	30
Altındağ	10
Cebeci	19
Gülseren	200
Karaağaç	575
Devlet	470
Maltepe	19
Bahçeli	56
Yenişehir	40
Gazi	80
Kayaş	275
Yıldız	332
A.O.Ç.	31
Dikmen	175
Toplam	2544
Batı Koridoru	
Güvercinlik	903
Ergazi	38
Sincan Kuzeyi	194
Mürted	788
Ayaş	54
Toplam	1977
Güneybatı Koridoru	
Bağlıca	1894
Eskişehirlyolu	25
ODTÜ Beytepe	856
Toplam	2775
Doğu Koridoru	
Hasanoğlan	673
Genel Toplam	7969

Kaynak: 2023 Nazım İmar Planı Raporu, s. 335.

Askerî faaliyetlerin gerektirdiği gizlilikten dolayı, Ankara'daki askerî alanların mekânsal organizasyonları ve peyzaj özelliklerine dair kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Uydu görüntüleri incelendiğinde, başta Mamak, Etimesgut ve Beytepe'deki geniş alanlar olmak üzere, askerî alanların çoğunda yapılı çevrenin ve binaların doğal ve açık alanlara kıyasla daha az alan kapladıkları görülür. Söz konusu açıklıklarda küçük ormanlık alanların yanı sıra, dereler ve göletler gibi doğal peyzaj bileşenleri de bulunmaktadır (Şekil 4A, 4B ve 4C). Buna ek olarak, askerî alanlarda futbol ve basketbol sahaları gibi spor aktiviteleri için kullanılan açık alanlarla askerî eğitim ve tatbikat faaliyetlerinde kullanılan alanlar yer almaktadır (Şekil 5A ve 5B).

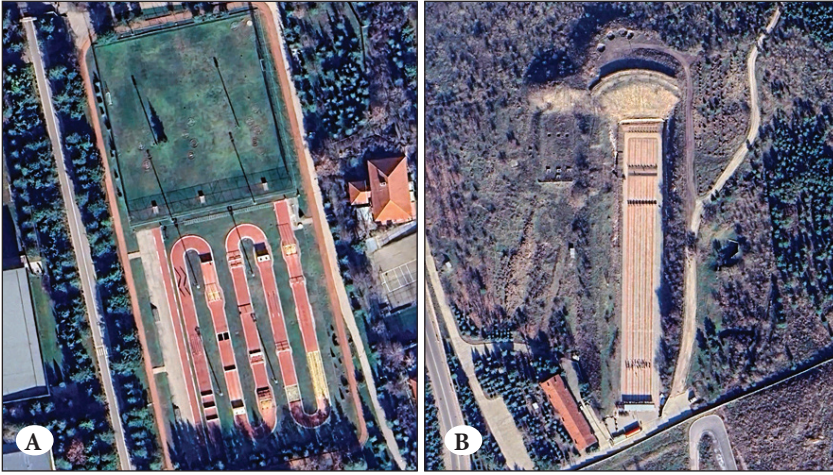
Askerî eğitim ve tatbikatlarda kullanılan alanlardaki peyzaj bozulmalarını uydu görüntülerinden tespit etmek mümkündür. Herl ve diğ.'nin (2005, s. 354) belirttiği üzere, askerî alanlarda gerçekleştirilen eğitim ve tatbikatlar mümkün olduğunca gerçekçi olmalıdır. Bu eğitimler sırasında kullanılan araçlar ve ekipmanlar, peyzaj üzerinde toprak sıkışması, erozyon oluşumu ve bitki örtüsünün zarar görmesi gibi olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Ankara'daki askerî alanlarda eğitim ve tatbikat faaliyetlerinde kullanılan varsayılan arazilerin uydu görüntüleri incelendiğinde yüzeyde oluşan çukurlar ve çöküntüler, kirliliğe bağlı renk değişiklikleri ve bitki örtüsü kaybı gibi peyzaj bozulmalarını gözlemlemek mümkündür (Şekil 6A, 6B, 6C ve 6D).

Ankara'daki her askerî alanın güncel kullanım durumu ve boşaltma programı kapsamında olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, yetkililerin yaptığı açıklamalar, boşaltılacak askerî tesisler hakkında bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. TRT'nin 2016 yılında yaptığı haberde, Etimesgut askerî yerleşkesindeki Kara Kuvvetleri Askerî Okulu ve Eğitim Bölümü Komutanlığı'nda tasfiye sürecinin başladığı, aynı şekilde Mamak'taki General Eşref Akıncı Kışlası'nın da taşınma işlemlerine başladığı açıklanmıştır (Ankara'da askerî birlikler, 2016). ÇŞB'nin bu konudaki resmî açıklaması, kışlalar, silah depoları, eğitim ve tatbikat alanları, askerî mühimmat üretim alanları ve askerî havaalanları gibi askerî faaliyetlerle doğrudan ilişkili olan tüm arazilerin nihai olarak tahliye edileceğini ifade etmektedir (Babacan, 2016). Genelkurmay Başkanlığı veya Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları gibi idari işlevleri olan askerî alanlar ve orduevleri, lojmanlar, hastaneler ve rehabilitasyon merkezleri gibi mekânlar, askerî alanları boşaltma ve taşıma projesine dâhil edilmemişlerdir (Babacan, 2016). Ancak, birçok idari işlevi büyük bir askerî arazi içinde barındırması

Şekil 4A, 4B ve 4C. Ormanlık alan: Kızılay-Bakanlıklar askerî kampüsü; Dere: Etimesgut Askerî Havalimanı; Gölet: Mamak 4. Kolordu Komutanlığı, 2024.

Kaynak: Google Earth uydu görüntüleri.

Şekil 5A ve 5B. Kızılay-Bakanlıklar (sol) ve Mamak (sağ) askerî alanlarında bulunan askerî antrenman için kullanılan açık eğitim alanları, 2024.

Kaynak: Google Earth uydu görüntüleri.

Şekil 6A, 6B, 6C ve 6D.

Ankara'daki askerî alanlarda gözlemlenen peyzaj bozulmaları: Etimesgut, 2012; Etimesgut, 2015; Kızılay-Bakanlıklar, 2011; Mamak, 2023.

Kaynak: Google Earth uydu görüntüleri.

planlanan Ay Yıldız Yerleşkesi projesi, Genelkurmay Başkanlığı ve Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları gibi kritik öneme sahip askerî birimlerin boşaltılma sürecini de beraberinde getirecektir (Pehlivan, 2021).

Kent içindeki konumları ve kapladıkları alan gözönüne alındığında, Ankara'daki askerî alanların, boşaltıldıkları takdirde, nasıl yeniden işlevlendirilecekleri kritik önem arz etmektedir. ÇŞB'nin 2017 yılında yaptığı açıklamada, ülke genelinde askerî kullanım sonrası alanların millet bahçeleri gibi yeşil alanlar olarak değerlendirileceği ve bir kısmının da depreme hazırlık için rezerv alan olarak tahsis edileceği belirtilmiştir (Hamsici, 2023). 2016 yılında Mamak Belediyesinin Mamak'ta bulunan askerî alanların yeniden işlevlendirilerek dönüştürülmesi konusunda yaptığı açıklamaya göre, belediyenin yeniden işlevlendirme önerileri arasında tabiat parkı, Millî Savunma Üniversitesi, Mamak Cezaevi Müzesi ve şehit aileleri için konut projeleri yer almaktadır (Askerî Araziye, 2016). "Askerî Alanlar Ankara'nın Yeşil Kuşağını Canlandırmak ve Üst Ölçekli Planlama için Bir Fırsat Olabilir mi?" başlıklı yazısında Şahin, Ankara'da bulunan askerî kullanım sonrası peyzajların kenti "boydan boya geçecek" bir yeşil kuşak olarak tahayyül edilmeleri gerektiğini belirtir (2016, s. 171).

Buna karşın, bu alanlara ilişkin planların net bir şekilde açıklanmaması, Ankara'daki askerî alanların sahip olduğu ekolojik, mekânsal ve tarihsel değerlerin korunması konusunda artan endişelere yol açmıştır. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesinin konuyla ilgili açıklamasında, askerî kullanım sonrası alanların yapılaşmaya açılmaması ve bütüncül bir planlama projesi çerçevesinde ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Güvercinlik ve Etimesgut havaalanlarının yeniden Atatürk Orman Çiftliği kapsamına alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Mimarlar Odası, askerî kullanım sonrası alanların dönüşümüne dair kararların "ortak akılla, halkın, sivil toplum kuruluşlarının, idarelerin, merkezi ve yerel yönetimler ve meslek odalarının katılımıyla" alınması gerektiğinin altını çizmektedir (Askerî alanlar yapılaşmaya, 2016). Askerî arazilerin geleceğine dair endişeler yalnızca resmi kurumların ve uzmanların değil, yerel toplulukların da ortak kaygısıdır. Mamak'taki askerî alanların dönüştürülme potansiyelini ve yerel halkın bu konudaki görüşlerini araştıran Ural ve Severcan yürüttükleri anket çalışmasına referansla, Mamaktaki askerî kullanım sonrası alanın çevresinde ikamet edenlerin başlıca endişelerinin askerî peyzajlarda bulunan yeşilin ve ormanlık alanların kaybolması olduğunu belirtmişlerdir (Ural ve Severcan, 2022, s. 5).

Ankara'nın Askerî Kullanım Sonrası Peyzajlarının Kentsel Önemi

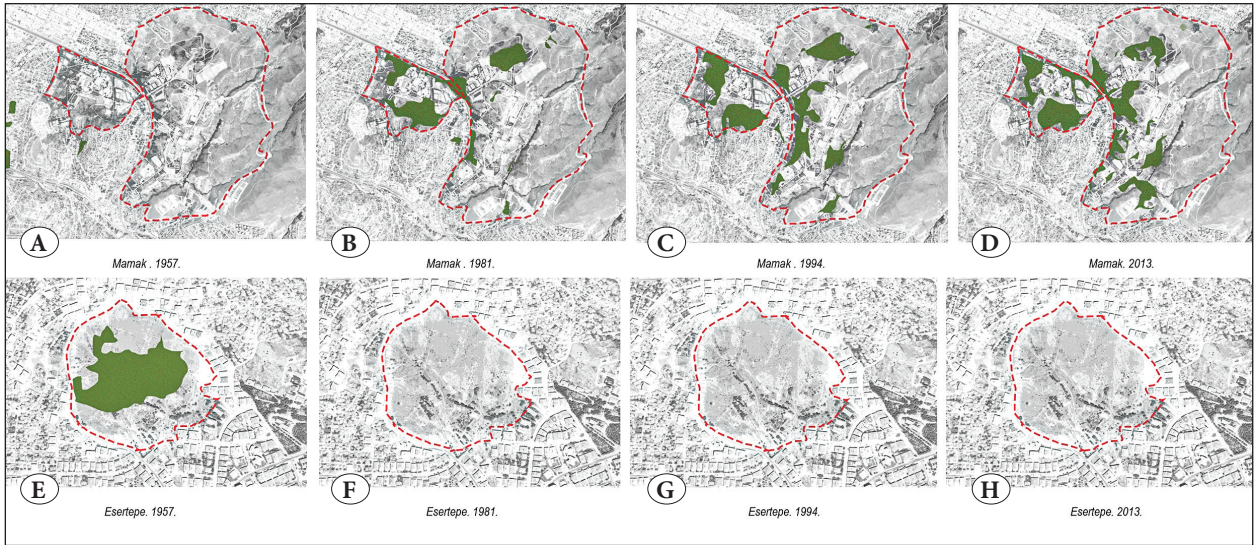
Ankara'nın yüzölçümünün önemli bir bölümünü oluşturan askerî alanların nasıl değerlendirileceği, kent dokusunun gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Aktif veya boşaltılmış olmalarına bakılmaksızın, askerî alanlar genellikle insan erişimini kısıtlayan aşılmasız sınırlarla tanımlanmaktadır. Jane Jacobs göre, büyük ölçekli, dış dünyaya kapalı ve topluluk tarafından bilinmeyen kentsel araziler, kentsel dokunun sürekliliğini bozan ve dolaşımı kısıtlayan sınırlar (*border vacuums*) olarak ortaya çıkmaktadır (Jacobs, 1961, s. 157-159). Bu nedenle, atıl durumda bulunan askerî alanların aktif kentsel yaşama entegrasyonu, şehirde daha önce birbirinden ayrı olan bölgeleri bir araya getirme ve Ankara genelinde hem insanların hem de diğer canlıların dolaşım potansiyelini artırma kapasitesine sahiptir. Ayrıca, askerî kullanım sonrası peyzajlar, 1930'larda inşa edilen ve neredeyse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yaşıt olan askerî tesisler gibi tarihî, ulusal ve mimari değere sahiptir. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesinin 2016 yılında askerî alanların korunmasına dair düzenlediği basın toplantısında Genelkurmay Başkanlığı, MSB Başkanlığı, Kara Harp Okulu Eğitim ve Spor okulları gibi askerî mekânlarda Clemens Holzmeister tarafından tasarlanan ve kültürel miras olarak tescillenen yapıların bulunduğu ve bu yapıların envanterinin çıkartılarak koruma altına alınması gerektiği belirtilmiştir. (Askerî alanlar yapılaşmaya, 2016). Bu tür tarihi değere sahip alanlar, askerî faaliyetlerin gerektirdiği korunaklı yapıları gereği genellikle göz ardı edilmekte ve halk tarafından bilinmemektedir. Oysaki, uzun yıllar boyunca saklı duran bu yapıların tarihî ve mimari değerlerinin toplum tarafından bilinmesi ve erişilebilir hâle gelmesi son derece önemlidir.

Daha önce belirtildiği üzere, askerî alanların dışarıya kapalı ve erişilemez doğası, sınırları içinde bulunan ekosistemlerin korunmasına katkı sağlamaktadır. İstanbul Çevre Düzeni Raporunda askerî alanların dönüştürüldüğü takdirde yeşil alan olarak tahsis edilmesini, bu alanların kent merkezlerinde bulunan en büyük yeşil alanlar olmalarına yoran Alp'e göre (2016, s. 103), "Türk Silahlı Kuvvetleri, kendi tasarruflarında olan arazileri hem kullanmış, hem de olası yapılaşma tehditlerine karşı korumuştur." Ankara'da bulunan askerî araziler de bu duruma istisna değildir. Kâr amacı güden kentsel uygulamalar şehrin genelinde baskın olsa da büyük ölçekli kentsel peyzajlar olarak askerî alanlar yıkıcı kentleşme pratikle-

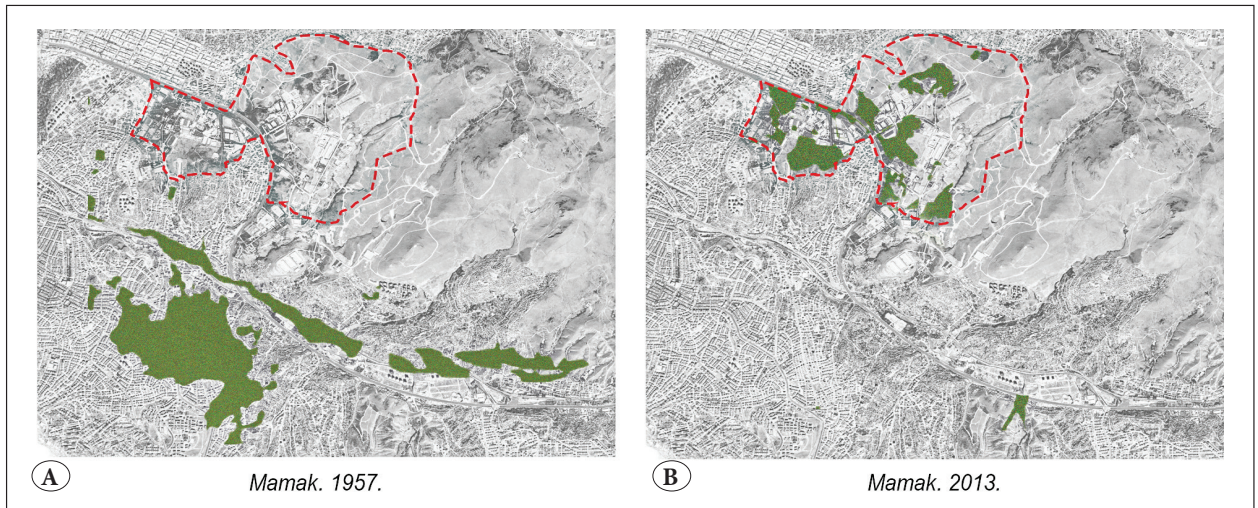

rinden korunmuştur. Askerî alanlar, Ankara gibi yapılaşmanın yoğun olduğu bir kentte kalan kısıtlı sayıdaki açık alanların büyük bir bölümünü oluşturduklarından kritik öneme sahiptirler. Bu durum, askerî arazilerdeki yeşil alanların yıllar içindeki değişimlerinde de gözlemlenmektedir. Mamak askerî kampüs örneği incelendiğinde, 1957 ve 2013 yılları arasında yeşil alanların genişlediği görülmektedir (Şekil 7A, 7B, 7C, 7D, 7E, 7F, 7G ve 7H). Buna karşılık, öncesinde askerî alan olarak kullanılan ve 1970'lerde boşaltılan Esertepe örneğinde, askerî statü-

sünün kaybıyla birlikte yeşil alanın da kaybolduğu ilgili dönem haritalarından izlenmektedir. Bu karşılaştırma, askerî işlev ile arazideki yeşil alan yüzdesi arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Aynı durum, askerî alanlar içindeki ve dışındaki yeşil alanların değişiminde de gözlemlenebilir. Mamak askerî kampüs sınırları içinde bulunan kentsel yeşil alan miktarının 1957 ile 2013 yılları arasında önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Şekil 8A ve 8B). Ancak bu sınırların dışında kalan yeşil alanlar azalarak, yayılan kentleşme sonucunda yok olmuşlardır.

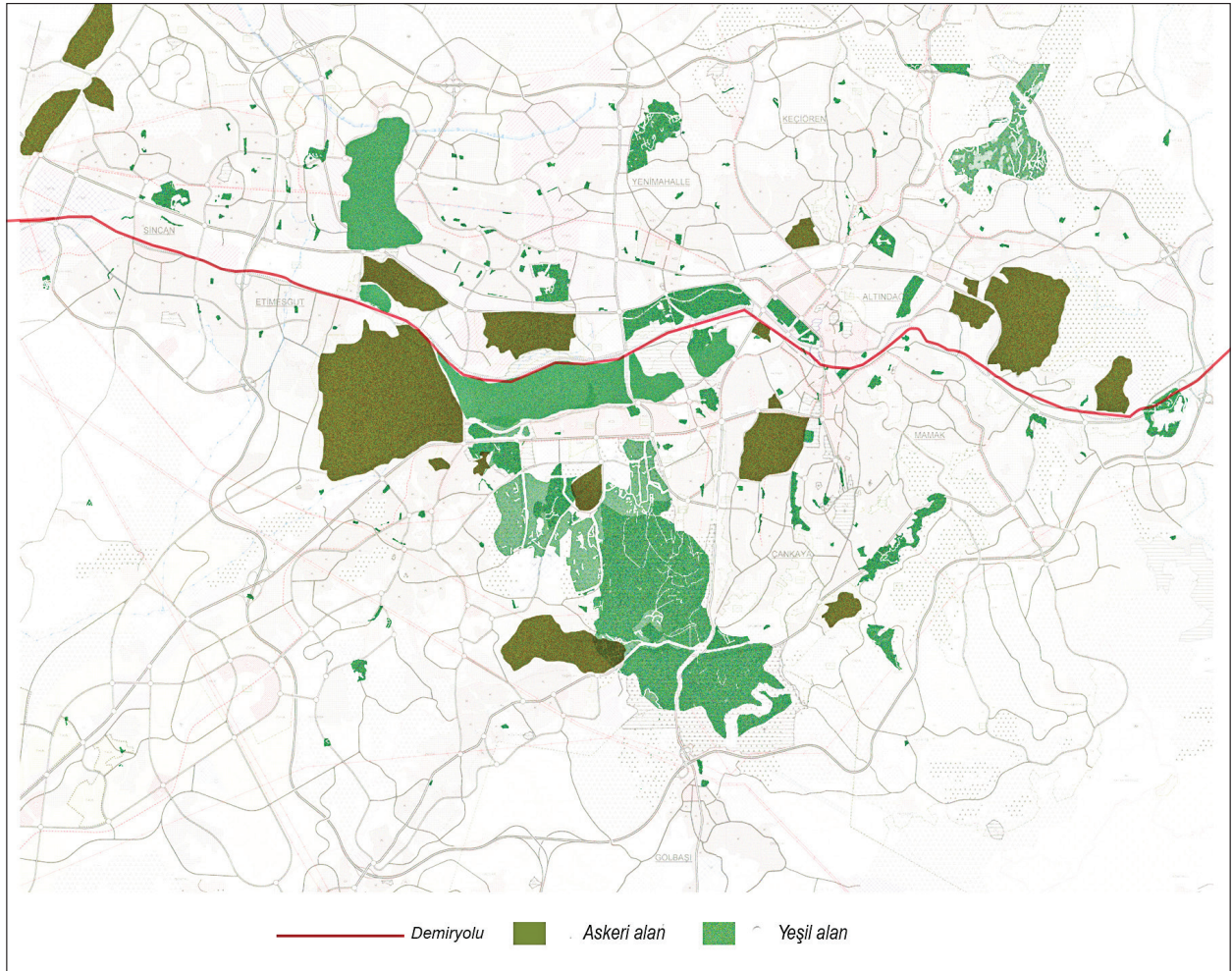
Şekil 7A, 7B, 7C, 7D, 7E, 7F, 7G ve 7H. Mamak ve Esertepe askerî alanlarında 1957 ile 2013 yılları arasındaki yeşil alan değişimi. Kaynak: Eski Ankara haritaları esas alınarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 8A ve 8B. Mamak'ta askerî alan ve çevresindeki yeşilin 1957'den 2013'e değişimi. Kaynak: Eski Ankara haritaları esas alınarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Askerî alanlar, yalnızca Ankara'nın yeşil dokusunun ayrılmaz bir parçası değil, aynı zamanda bu dokunun koruyucuları konumundadır. Ankara'daki askerî alanların büyük bir kısmının açık ve yeşil alanlardan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, bu alanların askerî statülerini yitirmeleri durumunda, yıllar boyunca sınırları içerisinde koruma altında tutulmuş olan açık alanlar, yeşil dokular, ekosistemler ve tarihi değerlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği endişe verici bir gerçektir. Baluken (2023), askerî kullanım sonrası alanların yapılaşmasının en az ODTÜ ve AOC arazilerinin yapılaşması kadar ekolojik tahribata neden olacağını belirtmiştir. Söz konusu ekolojik potansiyel, Ankara'nın diğer açık ve yeşil alanlarıyla kurdukları mekânsal ilişki-

de açıkça görülmektedir. Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu Komutanlığının, batı Ankara'nın Çayyolu-Etimesgut ekseninde önemli bir yeşil ve açık tampon bölge olarak işlev gördüğü ilgili haritalardan izlenmektedir (Şekil 9). Etimesgut ve Güvercinlik askerî havaalanlarını da içine alan askerî alan sürekliliği, Atatürk Orman Çiftliği ile devam eden ve şehrin batısından merkeze uzanan yeşil alan ağının hayati bir parçası olarak önem taşımaktadır (Ankara ili Yerel İklim, 2022, s. 113). Geniş bağlamda düşünüldüğünde, Hacettepe, Bilkent ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi kampüslerinin, kentin batısını nitelendiren bu yeşil alan sürekliliği açısından önemli birer bileşen olduğu ve ekolojik aks oluşturma kapasitesine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 9. 2006 yılında Ankara'daki yeşil ve askerî alanlar.

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şehrin doğu ekseninde bulunan Mamak Askerî Okulu ve Bilgi Sistemleri Komutanlığı kampüsleri de kentsel yeşil alan ağının önemli bileşenleri olarak işlev görmektedirler. Benzer şekilde, şehrin güneydoğusundaki askerî alanlar, Dikmen Vadisi, İmrahor Vadisi, Hatip Çayı Vadisi ve Mavi Göl gibi ekolojik açıdan değerli alanlara yakın konumları nedeniyle, kentsel peyzaj dokusunun önemli unsurlarını oluşturmaktadırlar.

Askerî alanların boyutları ve konumları dikkate alındığında, bu alanların ekolojik açıdan önemli ve bütünlük bir peyzaj dokusu oluşturma potansiyeli belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu alanlar Ankara'nın yeşil altyapısının geliştirilmesi, hava kalitesinin iyileştirilmesi ve kentsel mikroklimaların güçlendirilmesi gibi faydalar sağlama kapasitesine de sahiptirler. Askerî alanların olası katkıları, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan iklim değişikliği eylem planında vurgulanmış; bu alanların çevresindeki yüksek yoğunluklu endüstriyel üretim sahalarının sıcaklıklarını düşürerek şehrin ısı adası etkisini hafifletmeye yardımcı olduğu ifade edilmiştir (Ankara ili Yerel İklim, 2022, s. 113-117).

Ankara'nın Yeni Doğası için Alternatif Yaklaşımlar

Türkiye'de askerî kullanım sonrası arazilerin yeniden dönüştürülmesine yönelik projeler, sosyal değerleri önceliklendiren kamusal mekânların yaratılmasından, bu alanların ekonomik getiriler elde etmek amacıyla kullanılmasına kadar uzanan çeşitli yaklaşımlar sergilenmektedir. YTÜ Davutpaşa Kışlası, Rami Kütüphanesi, 15 Temmuz Millet Bahçesi gibi kamusal kullanımı öncelleyen dönüşüm projeleri ön planda olsa da, askerî kullanım sonrası alanları dönüştürmeye yönelik önerilen programların önemli bir bölümünü lüks konut projeleri oluşturmaktadır (Hamsici, 2023). Bu yaklaşımların ortak noktası temelde insanmerkezci tasarım ilkelerine dayanmalarıdır. Salt insan kullanıcıyı öncelleyen yaklaşımlarla tasarlanan okul, kütüphane veya millet bahçesi gibi işlevler, kamusal değerler taşıyıcılar da askerî kullanım sonrası alanların sahip olduğu ekolojik ve mekânsal potansiyelleri yeterince yansıtmamaktadırlar. Tüm canlıları öncelleyen tasarım yaklaşımlarının benimsenmesi, bu alanların sahip olduğu içkin değerleri görünür kılarak, zaman içerisinde oluşan doğal kimliklerini ön plana çıkartacaktır. Bu bağlamda, makale, Ankara'daki askerî kullanım sonrası alanların yeniden dönüşüm süreçlerini yönlendirmede etkin olabilecek iki tasarım ilkesi önermektedir ve bu iki öneri aşağıda detaylandırılmaktadır.

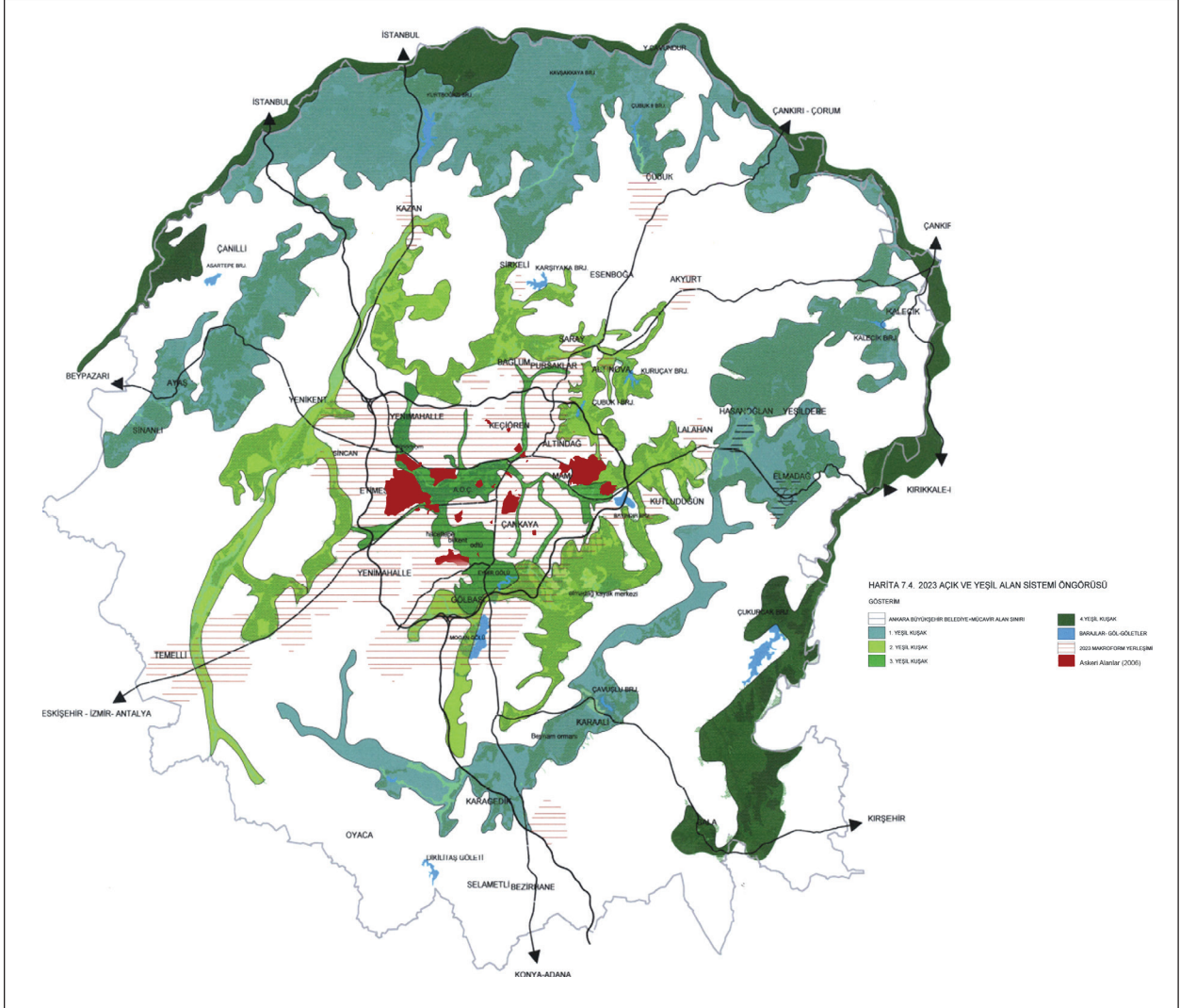
Doğal süreçlerle bütünleşmek

Atıl durumdaki kentsel alanlar, çoğu zaman doğal süreçlerin etkin olduğu ya da yerel topluluklar tarafından çeşitli kullanımlar için sahiplenildikleri bir dönüşüm süreci deneyimlemektedirler. Bu alanların zaman içinde doğal süreçlerle şekillenmesi, gizli kalmış ekolojik, mekânsal ve sosyal potansiyellerini açığa çıkarmada ve insanmerkezci yaklaşımların ötesinde bir mekânsal kurgunun geliştirilmesinde etkin olmaktadır. Doğal süreçlerin atıl durumdaki askerî kullanım sonrası arazileri "yeni doğa" olarak etkinleştirme yetisi; toprak kalitesi, mevcut ekosistem özellikleri ve türlerin hareket kabiliyeti gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bu noktada, doğal süreçlerle oluşan kentsel peyzajın niteliklerinin belirlenmesinde zaman boyutu kritik bir öneme sahiptir. Boş alanların doğa tarafından geri kazanılması çok aşamalı ve yavaş gelişen bir değişim süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, arazinin yerel ekosistemi, alandaki farklı türlerin etkileşiminden doğan yeni dinamiklerin oluşmasıyla dönüşmekte ve özgün bir kimlik kazanmaktadır.

Askerî araziler statülerini kaybettiklerinde, dışa kapalı ve insan erişimini kısıtlayan sınırları ortadan kalkmakta ve bu durum, yerel toplulukların bu alanları farklı mekânsal ihtiyaçları için sahiplenmeye başladığı bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir. Askerî faaliyetlerin etkin olduğu dönemde kamusal erişime kapalı bu alanlar, bu faaliyetlerin sona ermesiyle çevrede yaşayan toplulukların günlük pratikleri doğrultusunda şekillendirdiği mekânlara dönüşmektedir. Böylece, yukarıdan-aşağıya işleyen tasarım sürecinin aksine, yerel halkın mekânsal ihtiyaçlarından doğan ve de alanın barındırdığı doğal süreçlerin belirleyici olduğu özgün bir kentsel peyzajın üretilmesi mümkün olmaktadır. Doğal süreçleri benimsemek ve bu süreçlerin alanı dönüştürme kapasitesini etkin kılmak, doğaya ve yerel topluluklara askerî kullanım sonrası peyzajları sahiplenme fırsatı vererek onları kentsel mekânın ortak yaratıcıları olarak ön plana çıkartacaktır.

Ekolojik bağlantılar kurmak

Ankara'daki askerî alanlar, askerî kullanımların mekânsal gereksiniminin bir sonucu olarak, kentle ilişkisini keskin bir şekilde ayıran katı ve geçirimsiz sınırlarla tanımlanmıştır. Bu sınırlar, askerî alanların kentle ilişkisini kısıtlamanın ötesinde, kentteki mekânsal ve ekolojik süreklilikleri de büyük ölçüde kesintiye uğratmıştır. Kesintiye uğrayan ekolojik süreklilik, türlerin hareketliliğini kısıtlayarak, farklı ekosistemlerin etkileşimini engellemek-

Şekil 10. Ankara yerleşik alan gelişiminde askerî alanların konumu.

Kaynak: 2023 Nazım İmar Planı Raporu'nda yer alan açık ve yeşil alan sistem öngörü haritası ile askerî alan haritasının çakıştırılmasıyla elde edilmiştir.

tedir. Askerî kullanım sonrası alanın niteliğine ve programına bağlı olarak, mekânsal sürekliliği sağlamak için farklı nitelikte geçirgenlikler sağlanmalıdır. Örneğin, insan etkisinden korunması gereken hassas ekosistemleri barındıran ve sahip olduğu biyoçeşitliliğe bağlı olarak kentsel doğa koruma alanı olarak düşünilecek bu alanlara erişimin kontrollü sağlanması önemli bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel doğa alanları, yerel topluluk ile doğa arasında etkileşimi mümkün kılacak özgün alanlar olarak çevrelerindeki dokuyla bağlantıları önem kazanır. Öte yandan, bu bağlantının, alanın doğal habita-

tına ve biyoçeşitliliğine zarar vermeyecek nitelikte, sınırlı bir erişim üzerinden kurgulanması gereklidir. Ankara özelinde düşünüldüğünde, askerî alanların şehrin doğu, batı ve güneydoğusundaki vadiler, üniversite kampüsleri ve AOC arazileri gibi büyük ölçekli mevcut yeşil alanlarla olan ilişkisi, ekolojik bağlantıların kurulmasında ve sürekliliğin sağlanmasında kritik öneme sahiptir.

Askerî kullanım sonrası alanların dönüşümündeki bir diğer etken farklı türlerin hareket kabiliyeti ve ekosistemler arasındaki bağlantılardır. Ankara'nın askerî alanlarının

kentte bulunan diğer açık ve yeşil alanlara yakın konumlarda bulunmasına rağmen, bu alanlar arasında fiziksel bağlantının olmaması, türler arası etkileşimin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Ekolojik köprüler ve yeşil ara mekânlar kullanılarak kurulacak bağlantılar, farklı bölgelerdeki yeşil alanların sürekliliğini sağlayabilecektir. Askeri alanların, mevcut dere ve vadi sistemleri, parklar, üniversite kampüsleri, elçilik bahçeleri, mezarlıklar, ağaçlık ve ormanlık alanlar, boş alanlar ve tarım arazileriyle bağlantılarının kurulmasıyla, bu alanları kesintisiz peyzaj dokusunun bileşenleri olarak yeniden tanımlayabilmek; böylece, türlerin hareketliliğini artırıp farklı ekosistemlerin etkileşimini güçlendirmek mümkün olabilecektir. Ankara'daki askerî alanlar, doğru bağlantılar kurulduğu takdirde 2023 açık yeşil alan sistemine entegre olarak üst ölçekte de açık ve yeşil alan sürekliliğine katkı sunabilecek potansiyele sahiptir (Şekil 10). Sonuç olarak, insan-merkezci tasarım yaklaşımlarının ötesinde, tüm canlıların bir aradallığını gözeterek ilkelerin benimsenmesi, kente tüm canlılar için bütüncül bir peyzaj dokusu yaratma kapasitesi taşımaktadır. Zamanla gelişen doğal süreçleri benimsemek, onlardan öğrenmek ve farklı mekânlar ve türler arasında bağlantılar kurmak, askerî kullanım sonrası alanların dönüşümünü yönlendirebilecek tasarım ilkeleri olarak düşünülmelidir.

Sonuç ve Tartışma

Kentsel boşluklar, doğal süreçlerin etkisiyle sürekli değişim ve dönüşüm gösteren dinamik mekânlar olarak kendine özgü niteliklere sahiptir. Bu alanlar, doğal ve sosyal süreçlerin etkileşimiyle şekillenen karakteristik peyzajlar sunmakta; bazen doğanın hâkimiyetinin belirleyici olduğu, bazı durumlarda da yerel toplulukların günlük pratikleri doğrultusunda benimsenen mekânlar olarak kentsel peyzaj sisteminde yerlerini almışlardır. Zaman içinde kendiliğinden gelişen peyzaj dokusu, kentsel boşlukların gizli kalmış ekolojik, mekânsal ve sosyal potansiyellerinin ortaya çıkmasını sağlayarak, bu alanların dönüşüm kapasitesi ve sahip oldukları içkin değerleri hakkında tasarım sürecine girdi sunmaktadır. Ankara'daki askerî kullanım sonrası peyzajların dönüşüm süreci için de benzer bir değerlendirme yapmak mümkündür. Özgün değerlere sahip bu peyzajlara yeni işlevler yükleyerek yeni kimlikler empoze etmektense, doğal süreçlerin etkileşimleriyle kendiliğinden şekillenecek olan kimliklerini benimsemek ve beslemek, onların hâlihazırda sahip oldukları potansiyellerinin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Böylece Ankara'nın kentsel dokusunun, eski ile yenin, yapı

çevre ile doğal çevrenin, organik bir şekilde birleştiği bir kentleşme anlayışıyla gelişmesi mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Ankara'daki askerî kullanım sonrası peyzajları, sahip oldukları tüm değerlerle birlikte korundukları ve geliştirildikleri takdirde, eski askerî kimliklerinin ve yeni doğal kimliklerinin birleşimiyle Ankara'nın "yeni doğası" oluşturma potansiyeline sahiptirler.

Bu tartışmadan hareketle, her ne kadar Ankara'da bulunan askerî alanlara dair bilgiler kısıtlı olsa da, kentsel peyzaja katkıları açısından çalışılması gereken kritik alanlar olarak tartışmaya açılmalıdırlar. 2016 yılında alınan askerî alanları boşaltma ve taşıma kararının ardından, birçok kurum ve uzman, Ankara'daki askerî alanlarla ilgili açıklamalar ve önerilerde bulunmuştur. Konuyla ilgili bakanlıklar veya belediye tarafından yapılan resmî açıklamalarda, akademik yazılarda ve gazete haberlerinde, asıl vurgu askerî kullanım sonrası peyzajların mevcut durumundan ziyade gelecek planları ve dönüştürülme projeleriyle ilgili olmuştur. Bu alanların sahip oldukları mekânsal, simgesel, tarihi ve ekolojik değerlerin yanı sıra rantçı çıkarlar için elverişli araziler sunmaları, Ankara'daki askerî kullanım sonrası peyzajların yeniden işlevlendirilmesini önemli bir konu olarak gündeme getirmiştir. Bu bağlamda makale, mevcut önerileri değerlendirmek veya yeni dönüştürme önerileri sunmaktan öte, "kentsel boşluk" üzerine güncel literatürde ortaya konulan farklı yaklaşımlardan yola çıkarak, Ankara'nın askerî kullanım sonrası peyzajlarını alışlagelmiş "boşluk" veya "hiçlik" kavramlarından farklı bir yaklaşımla okumayı amaçlamıştır.

Askerî kullanım sonrası alanlar, ulusal ve tarihsel değerlerinin yanı sıra ekolojik açıdan da önemli niteliklere sahiptirler. Ankara'daki askerî alanlarda bulunan dereler, göletler ve ormanlık bölgeler gibi doğal peyzaj unsurları, bu alanların çeşitli ekosistemleri destekleme kapasitesine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ankara'daki askerî alanların barındırdığı bitki ve hayvan türleri hakkında yeterli bilgiye erişim imkânı bulunmasa da, kentin sınırlı yeşil ve açık alanlarını korudukları ve bu nedenle kentin diğer tahrip olmuş dokularına kıyasla ekolojik açıdan daha zengin bir çevre sunduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca, Ankara'daki askerî kullanım sonrası peyzajlar, titizlikle yaklaşıldığı takdirde, kentin önceden ayrık duran bölgelerini birleştirme ve kent dokusundaki kopuklukları onarma potansiyelini barındıran mekânlardır. Askerî kullanım sonrası peyzajların varlığı, Ankara için bir planlama ve tasarım problemi teşkil etmekle birlik-

te, kentin ekolojik, sosyal ve mekânsal gelişimi açısından önemli fırsatlar da sunmaktadır.

Kent dokusunda geniş bir bölgeyi kaplayan boş alanlar, yeniden işlevlendirilerek yapılaşmaya açılmanın ötesinde "Yeni doğa" olarak sahip oldukları ekolojik ve peyzaj değerlerini önceleyen yaklaşımlarla ele alınmaları, Ankara'da yer alan askerî kullanım sonrası peyzajların yeniden programlanmasında önemli bir tartışma açar. Bu süreçte, öncelikli olarak bu alanların sahip oldukları değerlerin tespit edilmesi, belgelenmesi ve korunması planlanmalıdır. Mimarlar Odasının ilgili çalıştayda önerdiği gibi, askerî kullanım sonrası alanların mimari, tarihî, ekolojik ve sosyal niteliklerinin envanterinin çıkarılması; özellikle, tescilli yapılar, arkeolojik sit alanları, bitki örtüsü, hayvan türleri, çevre kirliliği gibi unsurların detaylı incelenmesi, geliştirilecek strateji ve projeler için önemli bir bilgi altyapısı oluşturacaktır.

Kaynakça

2023 Başkent Ankara nazım imar planı açıklama raporu. (2006). Ankara Büyükşehir Belediyesi web sayfasından erişildi: <https://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan>

Alp, J. (2016). Askerî alanlar/kışlalar: İstanbul'da kentsel dönüşümün yeni gözdesi/öznesi. *MİMARİST*, 3(57), 102-108.

Ankara'da askerî birlikler şehir dışına taşınıyor. (2016, 22 Ağustos). TRT web sayfasından erişildi: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/ankarada-askeri-birlikler-sehir-disina-tasiniyor-267529.html>

Ankara ili Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı. (2022). Ankara Büyükşehir Belediyesi web sayfasından erişildi: <https://www.ankara.bel.tr/files/2022/06/22/0b663954d523bfee1d1e1d5fa66a082f.pdf>

Ashley, A., ve Touchton, M. (2015). Reconciving military base redevelopment: land use on Mothballed U.S. Bases. *Urban Affairs Review*, 52(3). 391-420. <https://doi.org/10.1177/1078087414568028>

Askerî alanlar yapılaşmaya açılmamalı. Ankara nefessiz kalır. (2016, 10 Ağustos). TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi web sayfasından erişildi: <http://www.mimarlarodasi-ankara.org/index.php?Did=7980>

Askerî araziye dört dev proje. (2016, 20 Ağustos). Sabah web sayfasından erişildi: <https://www.sabah.com.tr/ankara-baskent/2016/08/20/askeri-araziye-dort-dev-proje>

Askerî Ceza Kanunu. (1930, 15 Haziran). T.C. Resmî Gazete (Sayı:1520). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1520.pdf>

Babacan, N. (2016, 11 Ağustos). *İşte merak edilen askerî alanlar*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/istemerak-edilen-askeri-alanlar-40189812>

Bagaeeen, S. G. (2006). Brownfield sites as building blocks for sustainable urban environments: a view on international experience in redeveloping former military sites. *Urban Design International*, 11(2), 117-128. <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000168>

Bagaeeen, S.G. (2016). Framing military brownfields as a catalyst for urban regenartion. Bagaeeen, S. G. ve Clark, C. (Ed), *Sustainable regeneration of former military Sites* içinde (s. 1-18). Routledge & CRC Press.

Baluken, C. (2023, 4 Ağustos). *Kent içinde kalan askerî alanlar nasıl değerlendirilebilir?*. TEPAV web sayfasından erişildi: https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/7223/Kent+icinde+kalan+askeri+alanlar+nasil+degerlendirilebilir_

Berger, A. (2006). Drosscape. C. Waldheim (Ed), *Landscape urbanism reader* içinde (s. 197-217). Princeton Architectural Press.

Clark, C. (2009). Drosscapes or brownfields? differing processes to bring redundant industrial land, including military sites, back into productive use. C. A. Brebbia (Ed.), *Sustainable Development and Planning IV*, (1) içinde (s. 175-186). WIT Press.

Çalık, B. (2016, 17 Ağustos). *Askerî alanlar için üç bakanlık komisyon kurdu*. Anadolu Ajansı web sayfasından erişildi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/askeri-alanlar-icin-uc-bakanlik-komisyon-kurdu-630068>

Data shows toxins poison drinking water near Fort Jackson (2019, 27 Temmuz). *The Associated Press* web sayfasından erişildi: <https://apnews.com/general-news-4bf9ca2253d842e9876f59a8524c015b>

Desimini, J. (2013). Notions of Nature and a Model for Managed Urban Wilds. P. Barron ve M. Mariani (Ed.), *Terrain vague: interstices at the edge of the pale* içinde (s. 173-186). Routledge.

Desimini, J. (2014). From planned shrinkage to formerly urban: Staking landscape architecture's claim in the shrinking city debate. *Landscape Journal*, 33(1), 17- 36. <https://www.jstor.org/stable/26536377>

Erbaş, İ. Y. (2021). *Askerî arazilerin dönüşümü: İstanbul örneği*. [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET004503.pdf>

Gandy, M. (2022). *Natura urbana: Ecological constellations in urban space*. The MIT Press.

Gazenbeek, A. (2005). *LIFE, Natura 2000 and the military*. Directorate-General for the Environment (European Commission). <https://op.europa.eu/da/publication-detail/-/publication/6d96f94b-6c06-4e05-af2c-d634e0004ae0>

- Gibbs, J. P. (2001). Wetland loss and biodiversity conservation. *Conservation Biology*, 14(1), 314-317. <https://doi.org/10.1046/j.1523-1739.2000.98608.x>
- Giro, C. (2005). Vers une nouvelle nature. K. Arley ve A. Hubertus (Ed.). *Landscape architecture in mutation: essays on urban landscape* içinde (s.19- 34). Gta Verlag.
- Grimes, E. S., Kneer, M. L. ve Berkowitz, J. F. (2023). Military activity and wetland-dependent wildlife: a warfare ecology perspective. *Integrated Environmental Assessment and Management*, 20(6). 2153-2161. <https://doi.org/10.1002/ieam.4767>
- Hamsici, M. (2023, 11 Temmuz). *İstanbul'da bazı askerî alanlar neden ve nasıl imara açılıyor?* BBC News. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjyn527j280>
- Hansen, K. (2004). *The greening of Pentagon brownfields*. Rowman & Littlefield.
- Harabiš, F. ve Dolný, A. (2018). Military training areas as refuges for threatened dragonfly species: Effect of spatial isolation and military activity. *Biological Conservation*, 217, 28-35. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2017.10.021>
- Hazar, D. ve Özkan, S. P. (2020). Çeper kuşakların kamusal ve ekolojik değeri: İzmir askerî alanlar örneği. *Kent Akademisi*, 13(1), 10-21. <https://doi.org/10.35674/kent.683558>
- Herl, B. K., Doe, W. W. ve Jones, D. S. (2005). Use of military training doctrine to predict patterns of maneuver disturbance on the landscape. I. Theory and methodology. *Journal of Terramechanics*, 42(3), 353-371. <https://doi.org/10.1016/j.jterra.2004.10.009>
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Vintage Books.
- Kowarik, I. ve Langer, A. (2005). Natur-Park Südgelände: linking conservation and recreation in an abandoned railyard in Berlin. I. Kowarik ve S. Körner (Ed.). *Wild urban woodlands: new perspectives for urban forestry* içinde (s. 287-299). https://doi.org/10.1007/3-540-26859-6_18
- Köken, H. (2017). *Türkiye'de askerî alanlarda katı atık yönetimi, Aksaz örneği*. (Tez no. 487961) [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Lokman, K. (2017). Vacancy as a laboratory: design criteria for reimagining social-ecological systems on vacant urban lands. *Landscape Research*, 42(7), 728-746. <https://doi.org/10.1080/01426397.2017.1355446>
- Lopez-Pineiro, S. (2020). *A glossary of urban voids*. Jovis Verlag.
- Nassauer, J. I. ve Raskin, J. (2014). Urban vacancy and land use legacies: a frontier for urban ecological research, design, and planning. *Landscape and Urban Planning*, 125, 245-253. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.10.008>
- Pehlivan, F. (2021, 31 Ağustos). *Ay Yıldız yerleşkesi: Türkiye'nin pentagonu*. Yetkin Report web sayfasından erişildi: <https://yetkinreport.com/2021/08/31/ay-yildiz-yerleskesi-turkiyenin-pentagonu/>
- Quist, M. C., Fay, P. A., Guy, C. S., Knapp, A. K. ve Rubenstein, B. N. (2003). Military training effects on terrestrial and aquatic communities on a grassland military installation. *Ecological Applications*, 13(2), 432-442. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2003\)013\[0432:MTEOTA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2003)013[0432:MTEOTA]2.0.CO;2)
- Region Midtjylland, Finderup. (t.y.). *Forsvarsministeriet Ejenomsstyrelsen* web sayfasından erişildi: <https://gis.fesgis.dk/portal/apps/MapSeries/index.html?appid=bd6707a866184296abeea61e029af858&en=1>
- Silveira, M., Comerford, N., Reddy, K., Prenger, J. ve DeBusk, W. (2010). Influence of military land uses on soil carbon dynamics in forest ecosystems of Georgia, USA. *Ecological Indicators*, 10, 905-909. <https://doi.org/10.1016/j.ecoind.2010.01.009>
- Stimpson, A. (2022, 31 Ağustos). Meet the military personnel who support and defend endangered animals. *Popular Mechanics*. <https://www.popularmechanics.com/science/animals/a41045818/military-personnel-defend-endangered-animals/>
- Şahin, S. Z. (2016). Askerî alanlar ankara'nın yeşil kuşağını canlandırmak ve üst ölçekli planlama için bir fırsat olabilir mi? *Planlama Dergisi*, 26(3), 169-171. <https://doi.org/10.14744/planlama.2016.74745>
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu. (1961, 4 Ocak). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 211). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.211.pdf>
- Ural, E. (2019). *Residents' view of the opportunities and threats provided by military sites and the possible transformation of these areas: The case of Mamak (Ankara) military headquarters*. [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12623199/index.pdf>
- Ural, E. ve Severcan, Y. C. (2022). Assessing user preferences regarding military site regeneration: The case of the Fourth Corps Command in Ankara. *Cities*, 129, 103807. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103807>
- Warren, S. D., Holbrook, S. W., Dale, D. A., Whelan, N. L., Elyn, M., Grimm, W. ve Jentsch, A. (2007). Biodiversity and the heterogeneous disturbance regime on military training lands. *Restoration Ecology*, 15(4), 606-612. <https://doi.org/10.1111/j.1526-100X.2007.00272.x>

